

Олена Проскура

ЖИТТЯ ЯНУША КОРЧАКА І ЙОГО ДОЛЯ

*Передчуваю багато запитань,
які чекають на відповіді,
сумнівів, які потрібно пояснити.
І відповідаю: – Не знаю.*

Януш Корчак «Як любити дитину»

Життя, віддане дітям, – це особливий поклик, особливе призначення, і, зрештою, особливе життя. Не буду вдаватись углиб віків, щоб віднайти, як будувалась особиста доля тих осіб, тих перших рабів, які мали обов'язок щоденно відводити дітей до Академії по науку, скажімо, до величних Платона чи Арістотеля. Саме їх і називали грецьким словом «педагог», якого написати грецькою не вмію, а пишу нашими літерами («гогус» означає водити, а «педас» – дитина, дитину). Саме цей рабський обов'язок – щоденно водити дитину в науку, тобто до школи – й послужив згодом назвою одній з найстаріших, найвідоміших і найпоширеніших професій, без якої розвиток людської цивілізації не міг би відбуватись.

Вже в історично ближчі до нас часи залишив нам у спадок твори про сутність дитинства, роль виховання та навчання один з найбільш впливових мислителів XVIII сторіччя Жан-Жак Руссо (1712–1778). Саме на його філософських працях, яким судилось перетнути рубежі сторіч, будувався і будується (хоч уже тепер не з такими потужними посиленнями на джерело, а як кажуть науковці, за імпліцитно присутніми ідеями) увесь спектр наук про людину, а отже і про дитину. Одна з найбільш потужних ідей Жан-Жака Руссо, – як на мій погляд, – закладена в його гуманістичній формулі, сенсом якої є думка та її доведення про те, що *дитина – це не маленька доросла людина*. Наведу його провідні пристрастені заклики: «Дайте дитинству дозріти в дітях» і «Діти мають бути дітьми, перш ніж вони стануть дорослими». Саме ці думки про своєрідність, особливості і закони розвитку дитини лежать в основі наукових гіпотез у дослідженнях з медицини, фізіології, психології, педагогіки, соціології тощо.

Жан-Жак Руссо – видатний мислитель. Свої думки він щедро викладав на папері і саме тому залишив їх прийдешнім поколінням у безцінний спадок. Наскільки ці думки узгоджувались з його практичним досвідом, – в тому числі і з досвідом вирощування і виховання власних дітей, яких він мав п'ятеро, – про це знають історики. Хлопчик ріс без любові і догляду матері (мати

померла при пологах). Батько тяжко переживав втрату дружини. Та в родині маленький Жан ріс улюбленою дитиною. Вже з семи років він багато читав, ще в дитинстві читав, зокрема, Плутарха. Та невдовзі через несприятливі обставини, що склалися у батька, він був змушений залишити родину. Так у 1723–1724 рр. Жан-Жак Руссо виховувався і навчався у Протестантському пансіоні, а потім вчився у нотаріуса, у гравера. Ставлення до нього було суворим, навіть надто суворим. Згодом у одній зі своїх книг він описує, що саме в цей час навчився говорити неправду, красти, прикидатися, тікати з дому і блукати містом, лісом. Далі його приватне життя було досить схожим до життя більшості нинішніх незахищених в дитинстві доброю родиною людей. Щоправда, допомогла йому освіченість. Саме в цій царині, як мислитель, він і відбувся. А щодо утримання родини, тривалого вірного спілкування з однодумцями, до дружніх стосунків він так і не був готовий. Як відомо, своїх власних дітей Ж.-Ж. Руссо доручив виховувати, доглядати і навчати – виховним установам. Тут ми також маємо справу з проблемою, чи саме практика (в тому числі і власна практика фахівця-теоретика) виступає надійним критерієм істини, а чи може існувати істина, не діждавши свого практичного підтвердження.

Як показує досвід, у цьому випадку – досвід історичний, наслідки теоретичної праці мислителя мають власну, незалежну вартість.

Софія Русова, для якої французька мова була рідною від родинної коліски, залишила нам глибокий аналіз філософських та педагогічних поглядів Ж.-Ж. Руссо, опрацьовуючи його твори мовою оригіналу. В українській філософії вона порівнювала його з поглядами на виховання Григорія Сковороди, який свої філософські притчі викладав близько до біблійної традиції: свої філософські роздуми про морально-етичні принципи сенсу людського життя Сковорода формулював у трактатах, притчах, легендах, діалогах тощо. Він мудро спостерігав і аналізував сенс буття людини на землі, роль батька і матері

в родині, завдання по відношенню до виховання дитини тощо. Був Скворода мислителем, філософом, власного досвіду виховання дітей у родині, досвіду батька йому набути не судилося. Тими принципами і правилами, що були наслідком глибоких філософських роздумів, він послуговувався і у власному житті, підтверджуючи їх. В ті часи філософи послуговувалися глибиною і культурою власної думки, що безперечно мала у своїй основі філософський досвід попередників, який налічував століття і тисячоліття. Потреби спиратись на конкретизовану практику, а тим більше на організовані спроби чи, як прийнято тепер, на науковий експеримент, у ті часи ще не було.

А от уже видатний саме у практичному служінні дитинству швейцарський педагог-гуманіст Йоган-Генріх Песталоцці (1746–1827), який також полишив нащадкам добре вмотивовані філософські засади гуманістичного виховання, мав можливість і потребу сідати до столу, щоб викласти на письмі свої роздуми та погляди, лише після виснажливої роботи зі своїми вихованцями, глибоко обдумуючи правомірність, надійність і виваженість своїх підходів. Свої філософські праці, присвячені гуманістичним проблемам виховання дітей, Й.-Г. Песталоцці писав під великим впливом ідей свого вчителя Ж.-Ж. Руссо. Свого єдиного сина він назвав на честь учителя і намагався виховувати хлопчика за ідеями видатного і визнаного філософа. Та все ж Песталоцці був одним з небагатьох, а можливо і єдиним педагогом, який полишив нащадкам власну систему гуманістичного виховання, опрацьовану в умовах власної практики роботи з дітьми. Він також обстоював принцип відповідності виховання природним законам розвитку дитини. Таке виховання має і може здійснюватись в родині, і лише згодом – у школі, у певній послідовності шкільної системи. Помер Й.-Г. Песталоцці, заслуживши шану видатного народного педагога нового часу. На його могилі написано: «Все для інших, для себе – нічого».

Засадничі позиції цих мислителів пережили століття, вони і в XXI-му столітті складають основу і науки, і практичних підходів до побудови систем виховання і навчання дітей різного віку, що розробляються в різних країнах світу.

Справедливо буде згадати, що до історичних підвалин сучасної науки про виховання і навчання потужною складовою входять праці видатного чеського мислителя і педагога Яна Амоса Коменського (1592–1670), який більш, ніж 300 років тому опрацював план побудови системи освіти, відповідної для кожного віку, включно з освітою дорослих і людей похилого віку, – тобто, використовуючи нашу сучасну термінологію, уклав систему безперервної освіти.

Першою і надзвичайно важливою у системі Я. А. Коменського є материнська школа, яка триває від народження дитини і до шести років. Основні завдання виховання і навчання дитини у цей період її життя виконує мати. Принципово важливим є навчання дитини рідної мови. До речі, Я. А. Коменський першим в історії написав посібник для родинного виховання.

Отже, ця історична спадщина у ставленні до дітей і дитинства входила в наукові та практичні засади поглядів та систем освіти, які отримали подальший розвиток уже в моєму, XX-му столітті, і в тому, в яке мені судилось перейти далі – у XXI-му столітті.

У зв'язку з питаннями, що розглядаються в даному тексті, я зупинюсь на долі двох представників педагогічної ниви XX століття – Януша Корчака та Якова Резніка. Обом їм судилося прожити життя в країнах, де корінне населення ставилось до євреїв без особливої симпатії. Обидва присвятили своє життя дітям, педагогіці та психології, пов'язаній з визначенням наукових та практичних підходів у створенні системи виховання. Обидва отримали серйозну освіту, до того ж були готові самостійно її доповнювати. Отже, ті здобутки світової філософської, психологічної та педагогічної думки, що на той час вже набули статусу класичних, були їм відомі, про це засвідчують цитування в їхніх роботах. Обидва працювали в дитячих будинках. Як склались їхні долі? Що вдалось їм здійснити?

Януш Корчак (Генрік Гольдшмідт, 22 липня 1878, Варшава – 6 серпня 1942, Треблінка) – відомий польський педагог, лікар, прекрасний журналіст, талановитий письменник, активний громадський діяч. Свою долю він обирав і визначав свідомо. Ймовірно, ще з юнацьких років. Як справедливо пишуть дослідники, небагато було на землі таких подвижників, ім'я яких стало б символом, а життя легендою.

До Радянського Союзу, в недалекому минулому нашої великої Батьківщини, відомості про Януша Корчака доходили чомусь неквапно.

Видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський у передмові до своєї знаменитої книги «Серце віддаю дітям» (1969) писав про те, як знайомство з творами Я. Корчака «Коли я знову стану маленьким» і «Як любити дитину» розкрили перед ним світ людини, котра всю себе до останку віддала дітям: «Життя Януша Корчака, його подвиг вражаючої моральної сили й чистоти послужили мені натхненням. Я зрозумів: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм своє серце».

Фонди бібліотек у Німеччині розкрили мені, що у світі існує велика бібліотека творів Януша Корчака, які видаються багатьма мовами. Наприклад, німецькою – біля двадцяти томів ве-

ликого формату. Поряд з творами самого Я. Корчака, існують також чисельні дослідження, в яких фахівці аналізують ті чи інші напрямки діяльності цього видатного мислителя, педагога, громадського діяча, висловлюючи і обстоюючи певні припущення, іноді несподівані. Ці книжки викликають особливе зацікавлення, оскільки сприяють появі нових досліджень, включенню філософських позицій і педагогічних поглядів Януша Корчака у порівняльний аналіз із попередніми та сучасними педагогічними теоріями та педагогічною практикою.

Надзвичайно важливими своїм змістом, щирими та зворушливими щодо змалювання особистості Педагога є книги спогадів співпрацівників Я. Корчака, бурсистів, що набували під його керівництвом фаху, а також спогади його вихованців, яким доля подарувала життя.

Той спадок, який полишив Януш Корчак, дав підстави дослідникам поставити його в один ряд з видатними філософами і педагогами попередніх епох, що зберегли своє значення в цивілізаційному розвитку освіти, в культурі педагогічної професії, в розвитку гуманістичної думки – з Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Дж. Дьюї, Марією Монтесорі, А. С. Макаренком, В. О. Сухомлинським. А його особиста відданість тій надто складній в усі часи справі, яку він обрав, відданість дітям, для яких він жив, про яких думав, долею яких переймався, яким був матір'ю, батьком, лікарем, вчителем, режисером, другом, співробітником, яким був вдячним за співпрацю, за довіру, за відданість дітям – це дає підстави поставити його в ряд на ту дорогу долі, дорогу вірного служіння, яку обрали Альберт Швейцер, Валентин (Лука) Войно-Ясенецький, Мати Тереза. Кожен народ має своїх святих, складає їм шану. Є постаті, які здобули світову шану...

Варто нагадати, що вже у юнацькі роки Генрік Гольдшміт визначився зі своїми зацікавленнями, оволодівав відповідними науками, водночас глибоко розмірковуючи і плекаючи потребу ділитися своїми думками, розвиваючи свої здібності вже у перших успішних спробах журналіста, письменника, а згодом – педагога, психолога, філософа. Однак суто юначих зацікавлень він також не цурався, брав участь у зустрічах, у тих видах спілкування молоді, що на той час були їй притаманними. Як буває у кожен час. Можна сказати, що певний час він вирізнявся активною, веселою вдачею. І водночас цілеспрямовано працював і вже у молоді роки привернув до себе увагу своїми публікаціями, книгами, які писав польською мовою. Вони діставали визнання в його рідній Польщі, а також перекладались у інших країнах.

Так, в Росії вже у 1915 році була видана одна з ранніх його книжок, а саме: «Мошки, Йось-

ки и Срули» (перевод с польского Е. Шредера. – Петроград : Изд. М. И. Семенова, 1915. – 95 с.).

Згодом, уже за нових часів були видані книги, що вже на той час дістали широкого визнання: «Как любить детей» (Интернат) (перевод с польского ; предисловие Н. К. Крупской. – М. : Госиздат, 1922. – 116 с.); «Приключения короля Матюша» (Ленинград : Прибой, 1924. – 250 с.); «Джек-кооператор» (Москва, 1929).

Далі спостерігаємо досить тривалу паузу. Дослідники напевне визначають її причини. Подією стало видання: «Когда я снова стану маленьким» (Москва : Детгиз, 1961. – 254 с.).

Для вчителів, дослідників, студентів особливого значення набуло видання: Януш Корчак «Избранные педагогические произведения» (под ред. и с предисловием М. Ф. Шабаевой ; послесловие И. Неверли. – Москва : Просвещение, 1966. – 470 с.).

Видання заслуговує на добру оцінку. Як надзвичайно важливий момент варто відзначити, що поряд з відомою радянською дослідницею, редактором і автором передмови, читач мав змогу познайомитись з думками багаторічного співробітника, секретаря самого Я. Корчака, та зрештою, його вірного друга, людини, що залишилась вірною Вчителеві упродовж всього свого життя – Ігоря Неверли. Правда, варто зважити і на той факт, яким накладом було здійснено видання, щоб зрозуміти, наскільки воно було доступним, скільки читачів мали змогу собі відкрити особистість Педагога та його педагогічне кредо.

Далі, за моїми спостереженнями, мала місце досить тривала видавнича (чи таки просто видавнича – ?) пауза. Однак потроху, до певних дат, роботи видавались.

Варто особливо відзначити видання: Януш Корчак «Избранное» (послесловие А. И. Шарова. – Киев : Радянська школа, 1983). Видання здійснене російською мовою. До нього увійшли обидві книги про короля Мацюся: «Когда я снова стану маленьким», «Лето в Михалувке», «Слава», «Правила жизни», «Дневник».

Видання було адресоване всім, кого хвилюють проблеми виховання молоді, і особливо тим, хто мріє про професію педагога. Видання знайшло свого читача, отже, ґрунт на той час уже був підготовлений. Зацікавлення у суспільстві особою Педагога та його творами спричинило потребу у додатковому накладі – 200 000 екземплярів!

Значною подією для широкого загалу зацікавлених дослідників, педагогів, істориків, прихильників гуманістичної думки є видання у Москві книжки англійської дослідниці Бетті Джин Ліфтон у доброму перекладі російською мовою: Бетті Джин Лифтон «Король детей. Жизнь и смерть Януша Корчака» (Рудомино : Москва,

2004).

Дослідниця ретельно, з трепетною відповідальністю аналізує і описує життєву долю Януша Корчака, напрямки його багатогранної творчої діяльності, їх витоки, його педагогічне кредо.

Януш Корчак у своїй практиці педагога-психолога-лікаря та у творчому доробку письменника виокремив і розкрив одну з найважливіших здібностей, яку має в собі розвинути людина, що обирає своїм фахом працю з дітьми. Вона впливає з його особливого розуміння віку дитинства, значення дитинства у долі людини, відповідальності родини і педагогів за дитину і дитинство, а звідси – виваженої, досвідом і науково обґрунтованої системи взаємин між батьками і дітьми, між вихователями та вихованцями, між вчителями та учнями.

Як відомо, одним з визначальних принципів авторитарної педагогіки є розуміння позиції дорослого – батька, вихователя, вчителя, – як центральної фігури виховного чи навчального процесу. Не буду аналізувати докладно наслідків, вони розглядаються у відповідних роботах, зокрема, психологічних. Лише зазначу, що вони породжують атмосферу диктату. А звідси можна зробити висновки, як ця атмосфера позначається на розвитку особистості.

Януш Корчак послідовно у своєму практичному досвіді і у безцінному творчому доробку мислителя, педагога, письменника переконливо довів, що основною здібністю людини, яка ростить, виховує і навчає дитину, яка створює умови для становлення дитини як особистості є уміння в тій чи іншій ситуації ставати на позицію дитини і саме з позиції дитини оцінювати міру доцільності, виваженості своїх вимог, наслідків, до яких вони ведуть, відповідності тієї атмосфери, яку створюють дорослі для дитини її можливостям, потребам, прагненням.

Зрозуміло, що дорослі – батьки, педагоги, лікарі, суспільство, – є відповідальними за дитинство. Але ця відповідальність має будуватись на глибокій любові і повазі до дітей. Саме таку відповідальність полишив нам своїм життям Януш Корчак. Педагог вважав, що одна з найбільших помилок полягає в тому, що педагогіку визначають як науку про дитину, тоді як справедливо було б її розглядати як науку про людину: «Дітей нема, – є люди – з іншим масштабом розуміння, іншим запасом досвіду, іншими потребами, іншим вираженням почуттів». Цю своєрідність, цю інакшість дорослі мають знати, розуміти її витоки і значення, рахуватися з нею.

Бетті Джин Ліфтон проникливо дослідила життєву дорогу Януша Корчака та полишений ним творчий спадок. Спираючись на хронологію життєвих подій та на послідовність виникнення творчих задумів, їх втілення у різних жанрах су-

спільного, науково-професійного, письменницького життя, повністю сприйнявши життєве кредо Особистості Я. Корчака, Б. Д. Ліфтон, як історик, реконструює для читача витоки і умови, що спричинили виникнення у юнака інтересів до роботи з дітьми, із знедоленими дітьми, а далі – увесь життєвий шлях, який можна порівняти із хресною дорогою.

Книга зворушує, заслуговує глибокої вдячності. Добре, що вона з'явилась у перекладі російською мовою, щоправда, це сталось за 16 років після видання англійською. Можливо, буде і переклад українською. Адже педагоги і, загалом, суспільство, рівнем своєї обізнаності, своєї культури, свого світогляду завдячують звичним, вже традиційним, видавничим можливостям, тобто саме книжкам, і є залежними від них.

В Україні близько до концепції Б. Д. Ліфтон аналізує життєвий та творчий шлях Януша Корчака молода дослідниця Мар'яна Кіяновська.

Плідним на видання праць великого гуманіста був 2012 рік, який у світі був визначеним як Рік Януша Корчака. Такі відомі видавництва, як «Дух і літера», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» істотно збагатили українську бібліотеку Януша Корчака.

Хочу привернути увагу до надзвичайно трепетної, інформативної книги спогадів сучасників Януша Корчака – його співробітників, вихованців та друзів, яка видана у Німеччині 1999 року під редакцією Ф. Байнера (Friedhelm Beiner) та С. Унгерман (Silvia Ungermann). Матеріали, що ввійшли до збірки, перекладені з польської та єврейської мов. (Janusz Korczakinder Erinnerung von Zeitzeugen. Mitarbeiter, Kinder und Freunde berichten. – Gütersloher Verlaghaus, 1999. – 560 S.). Книга важлива для широкого кола читачів і особливо – для дослідників. До речі, тут є і свідчення про перебування Януша Корчака у Києві.

Я. Корчак народився у Варшаві, в інтелектуальній родині. Його дідусь, Гірш Гольдшмідт, співпрацював у редакції газети. Онукові було дане ім'я саме на честь дідуса. Батько був відомим адвокатом, автором монографії «Лекції о бракоразводном праве по положениям Закона Моисея и Талмуда» (1871). У Генріха була молодша сестра – Анна.

Хлопчик ріс децю дивною дитиною, до 14 років любив гратися, спілкуватися з меншими дітьми та з дорослими. А далі його захопленням стало читання. Згодом у «Щоденнику» він записав: «Коли мені було п'ятнадцять років, я впав у шаленство, феєрію читання. Світ зник з-перед очей, тільки книжка існувала». Генрік вчився у Варшаві, в російській гімназії, яка була відомою своєю особливою вимогливістю щодо дисципліни. Вже з першого класу (діти 10–11 років) гімназисти вивчали латину, у другому – французьку

та німецьку мови, у третьому – грецьку.

У 1889 році в родині виникло напруження – у батька виявили ознаки душевного захворювання, йому доводилось час від часу перебувати в лікарнях. Це істотно вплинуло на матеріальне становище родини. Вже з 5-го класу, тобто з 15–16 років Генрікові довелося працювати, щоб допомогти матеріально родині. Він займався репетиторством, найчастіше – з дітьми близьких приятелів та знайомих.

У 1898 році Генрік вступив на медичний факультет Імператорського університету у Варшаві. Влітку 1899 р. юнак вперше поїхав за кордон, у Швейцарію. Його метою було ознайомитися з педагогічною системою Й.-Г. Песталоцці, з досвідом роботи шкіл та дитячих лікарень. Спостерігав він також особливості життя людей у бідніших кварталах міст.

В 1903 р. Генрік Гольдшмідт закінчив медичний інститут і почав працювати лікарем у дитячій лікарні. Зацікавлення педагогічною роботою виникло в юнака під час праці у літніх дитячих таборах.

У 1905 р. Генрік отримав диплом лікаря (у березні), а вже у червні його призвали у царську армію, і молодому лікареві довелося брати участь у Російсько-японській війні, у Харбіні. В тих краях, спілкуючись з китайськими дітьми, він вчився у них китайської мови.

У 1907 р. він їде на 1 рік до Берліну, де за власний кошт слухає лекції і проходить практику в дитячих клініках, знайомиться з різними виховними закладами, а також проходить стажування у Франції, відвідує дитячий притулок у Лондоні. Дослідники відзначають, що саме в Лондоні молодий лікар прийняв рішення не створювати власної родини, а служити дітям.

Досить рано, з 1896 року, Я. Корчак почав виступати у пресі. Перші свої публікації він підписував псевдонімом Ген. Очевидно це відповідало його скороченому імені – Генрік. У 1898 році був опублікований роман Йозефа Ігнація Крашевського «Про Януша Корчака і вродливу мечників ну». Біографи вважають, що саме звідси і взяв свій псевдонім молодий лікар і педагог. Саме під цим псевдонімом відтепер він і публікував свої роботи.

Під час Першої світової війни Корчак служив молодшим завідувачем дивізійного лазарету, який був розташований в Україні, а саме – у Києві. Водночас він займався організацією дитячого будинку для польських дітей.

В той же час у Києві, хоча підкреслити, що в той же час він написав книгу «Як любити дитину». Саме ця книга є найбільш знаною у світі, вона перекладена на десятки мов, зазнає майже регулярно перевидань, інтерес читачів до неї не знижується, оскільки в ній молодий автор виклав

усі свої засадничі думки про родину, її роль і відповідальність за виховання і долю дитини. Йдеться про кожну родину і про людство, про їх відповідальність за свою дитину і дитинство. У 2014 році відзначається 100 років від першого видання книги. Знаменна подія. У 2012 році зусиллями шанувальників Педагога-Гуманіста на будинку у Києві на будинку, в якому жив Януш Корчак, встановлено меморіальну дошку. Після закінчення служби в армії у чині капітана у 1918 році він повернувся до Варшави. За самовіддану, жертвну працю Корчакові було присвоєно звання майора Війська Польського.

Та ще до війни, у 1911 році, тобто у віці 33 років, Януш Корчак очолив «Будинок сиріт», створений для єврейських дітей, а згодом і «Наш дім», у якому було 50 дітей. Систему виховання, яку запроваджував Я. Корчак у цих установах, справедливо називають педагогікою доброти. В її основі лежить принцип дитиноцентризму. Він уважно вивчав праці філософів-гуманістів, що й відбито в його журналістських роботах. Так, вже у статті «Розвиток ідеї любові до ближнього в XIX сторіччі» Корчак писав: «Імена Песталоцці, Фробля та Спенсера є не менш яскравими, ніж імена найвидатніших винахідників XIX сторіччя. Вони відкрили більше, ніж незнані сили природи, вони відкрили незвідану половину людства – дітей» (Януш Корчак. Дитя людське. Вибрані твори. – Київ : Дух і літера, 2007. – 504 с.).

В обох сиротинцях Я. Корчак разом з колективом педагогів постійно проводив дослідницьку роботу, ретельно аналізував її хід і наслідки, особливості взаємодії та спілкування з дітьми. На підставі глибоких власних спостережень і дослідів формувалися його педагогічні погляди.

Цей напрямок роботи ніяк не означав, що Я. Корчак перестав працювати як лікар. Саме він лікував дітей у сиротинцях, що їх він очолював, лікував дітей своїх приятелів, постійно цікавився новинами у медицині.

Власних дітей у Я. Корчака не було. Ще в юнацькі роки, як вже було зазначено, він свідомо прийняв рішення ніколи не одружуватись і не мати дітей, щоб не передавалась у спадок психічна хвороба, яка виявилась у його батька. Його домом, його родиною став дитячий будинок, де, як зазначено в його «Щоденнику»: «я є і матір'ю, і батьком». До кожної дитини, яка виховувалась у варшавському Будинку сиріт, він ставився як до власної, кожну добре розумів, про кожну турбувався, кожній дарував своє серце.

В той же час Я. Корчак викладав у різних польських університетах, зокрема, у Державному Інституті спеціальної педагогіки, у Державній семінарії вчителів Мойсеевої релігії, регулярно вів передачі для батьків і широкого загалу по радіо. Ці передачі були надзвичайно популярними.

Письменницька спадщина Януша Корчака становить 24 книги, понад 1400 текстів у різних виданнях. Щоправда, збереглося з них не багато.

Працював Я. Корчак самовіддано, напружено, надзвичайно інтенсивно. Робота з дітьми і для дітей була сенсом його життя. Як відомо, він жив турботами про цих своїх дітей і загинув (згорів) разом з ними – у серпні 1942 року в газовій камері табору Треблінка.

Корчаківі немовби пропонували можливість порятунку, однак він відмовився, оскільки волів бути зі своїми дітьми і в найдраматичніший момент, до самого кінця. Пишуть, що на пропозицію не йти з дітьми у газову камеру (службовець пізнавши у ньому автора знаменитої книги, запропонував йому відійти) Педагог відповів: «Навіщо мені після цього жити на землі?..».

Дітей не полишили і помічниця та вірний друг Януша Корчака Стефанія Вільчинська (1886–1942), і ще десять вихователів. А було біля них приблизно двісті дітей.

Відомий художник Сергій Якутович, який працює над проектом, присвяченим Янушеві Корчаку, зазначає: «Я хочу, щоб люди, які відвідали експозицію, виходили в сльозах, одержимі думкою: “Я людина!..”» Художник вважає, що Корчаком рухало почуття відповідальності, яке ми втратили... Це думка Сергія Якутовича. Навпевне, має підстави.

У західній філософії досить сильним є (можливо, сьогодні вже не таким сильним) феміністичний напрямок при аналізі наслідків діяльності та поведінки певних значущих персоналій. Так, відомий німецький дослідник д-р Еріка Гартман, яка багато зробила для ознайомлення педагогів і науковців своєї країни зі спадщиною В. О. Сухомлинського, розглядала його педагогіку саме як материнську. Очевидно, однією з ознак такого тлумачення може бути більш глибоке занурення дослідника у проблеми сутності та значення дитинства, що в умовах родини є притаманним швидше для матері. З цього погляду складно визначити педагогічну позицію Януша Корчака. Він справді був для своїх вихованців матір'ю, але водночас був і батьком.

У своїх друкованих працях та лекціях Я. Корчак принципово важливого значення у вихованні та житті дитини надавав такому явищу, як культура зв'язку поколінь, «роду», родової спадщини, її безперервності, що забезпечує дитині не тільки почуття захищеності, а й відповідальність за неї, і традицію. У цьому сенсі важливою є роль матері і батька, бабусь та дідусів, і навіть прадідів, які цю традицію закладали. У своїй лекції «Весна і дитина» 1921 року він із сумом наголошував: «Потрібно перестати спльовувати дітей направо і наліво, залежно від випадку чи примхи, треба перестати легковажно їх плодити,

треба врешті почати народжувати їх. Треба думати про них перш, ніж вони народяться. Треба почати творити їх».

Ще раніше, під час Першої світової війни, перебуваючи на фронті, Я. Корчак почав писати «Дитину в сім'ї». В цій праці він також зупинявся саме на цій думці: «Нерозважну плідність я сприймаю тепер як зло і легковажний переступ».

Зрозуміло, що до такого висновку він дійшов, спостерігаючи долі своїх вихованців. Якщо від імені Януша Корчака, що має біографію, подібну до біографій святих, вихователі, вчителі, ті, що за професією чи покликом серця є відповідальними за долю дітей, зверталися б до молоді, починаючи від старшокласників і тих юнаків та дівчат, що навчаються, працюють та виховуються у колоніях для неповнолітніх правопорушників, включаючи ці знання до соціальної підготовки учнів до інтеграції у суспільство, до свідомого вибору чи заперечення тих умов, які пропонує їм суспільство, то можна сподіватись, що це таки торкнулося б їхнього серця, а від серця дійшло б до свідомості. І якось це відіб'ється на тому, що необдуманих вагітностей і народжень поменшає. А народжених дітей любитимуть більше, жалітимуть їх, відповідатимуть за них серйозніше.

Книгу Януша Корчака «Як любити дитину» можна розглядати як педагогічну енциклопедію, що розкриває різні умови появи дитини у цьому світі, хід її розвитку, її можливості та найголовніші її потреби у кожному відтинку дитячого та підліткового віку, фатальну залежність, особливо у ранньому дитинстві, від дбайливості, доброти, відповідальності матері та батька, а далі – від педагогів у дитячих садочках, школах, різного типу сиротинцях. Як відомо, книга має кілька частин. Найоб'ємнішою є «Дитина в сім'ї». Такою є принципова позиція Януша Корчака, хоча сам він працював у інтернатних установах. Це виправдано, оскільки більшість дітей, на щастя, зростають у родині. І на родину він покладав найбільшу відповідальність і найбільшу надію. Далі в книзі йдуть такі її частини: «Інтернат», «Літні табори», «Будинок Сиріт».

Автор книги володів істинним даром розуміння дитини, обов'язком відповідальності за неї. Йому вдалось поєднати наукове мислення лікаря, педагога, психолога із публіцистичним, журналістським даром переконливої, щирої, захоплюючої, зворушливої розмови з читачем. Та правда про сутність дитинства в житті родини і суспільства, про їхню взаємну залежність є правдою назавжди, на всі часи. Саме тому, на мою думку, громадським організаціям і меценатам доцільно було б подбати про те, щоб книгу Януша Корчака «Як любити дитину» отримувала в дар кожна молода родина при реєстрації шлюбу, кожна матір, яка самотньо народжує ди-

тя при виписці з пологового будинку, кожен випускник педагогічного навчального закладу, який наважився йти працювати у дитячий будинок чи у школу-інтернат. Спілкування з такою книгою обов'язково вплине позитивно, тобто покращить становище дітей у суспільстві. За всіх інших умов книгу вдається придбати або випадково, або ж так само випадково отримати у подарунок чи взяти у бібліотеці.

Януш Корчак, без усякого сумніву, розумів ту міру батьківської відповідальності і турботи, що є природно потрібною дитині для нормального зростання і входження у життя. Цю міру виміряти неможливо. Все ж батьки досить часто хотіли б отримати за неї вдячність від дитини, нарікаючи подумки, в сокровенній бесіді чи в молитві на марність своїх очікувань чи невдячність дитини. З цього приводу Корчак наводить низку переконливих, вмотивованих доказів у риторичній формі запитань:

«Чи вдячна сонцю земля за те, що воно світить? Чи вдячне дерево насіниці за те, що виростло з неї? Хіба соловейко співає матері за те, що його зігрівала? Чи ти віддаєш дитині те, що отримала від батьків, чи тільки позичаєш, щоб потім забрати, ретельно склавши список і підрахувавши відсотки? Хіба ж любов є заслугою, за яку ти вимагаєш віддяки?».

І автор крок за кроком, дбайливо допомагає батькам досягнути всю вагомість періоду дитинства, його сутність і значущість у житті людини. Він радить перш за все бути уважним до стану здоров'я дитини, до її зовнішнього вигляду, в тому числі і фізичного, що виявляється навіть у зовнішній красі, привабливості чи непривабливості – все це позначатиметься на її розвитку, тому вимагає у кожному випадку відповідної, мудрої батьківської підтримки, до вихованості дитини, закликаючи не змішувати поняття «чечна», «гарна», «зручна», «погана», слухняна чи ні. Часто до дитини, яка підрастає, мати вважає за доцільне наروضувати вимоги, не задумуючись над тим, чи є вони виправданими, відповідними, а чи непомірними: «Їж, навіть коли ти ситий, навіть із відразою, лягай спати, хоч зі сльозами, хоч ти ще годину не можеш заснути. Ти повинен, бо я вимагаю, щоб ти був здоровий... Не чухай чуприну, бо я хочу, щоб ти був гарний».

Матір і батька в усі часи якимось особливо, тобто найбільше, турбують питання, чи розумною є їхня дитина. Саме ці питання найглибше заторкують амбіції родини. Вже в часи Януша Корчака, як і в наші часи, якоїсь таємничої популярності набуває психодіагностика і загалом діагностика. Певний сумарний діагностичний бал отримує дитина після народження. Згодом майже кожна дитина на порозі вступу до першого класу проходить тестування, що має на меті ви-

значити ступінь її готовності до шкільного навчання. А далі – старшокласники, студенти, молоді – до тестування ставляться боязко, і причини цього можна зрозуміти. Відчуваючи у свій, досить далекий від нашого, час складність цієї проблеми, Януш Корчак намагався допомогти батькам у родинних умовах бути уважними до розвитку своїх дітей, привертаючи їхню увагу не до кількісних показників розвитку дитини, а розкриваючи перед ними цікаву, переконливу, широку картину змісту, в якому виявляється розум дитини. Саме аналіз такого змісту міг би допомогти батькам створити добрі умови для розвитку, збагачення, корекції розвитку власної дитини, для доцільної, доброї допомоги своїй дитині. Януш Корчак пояснює батькам і педагогам, що розум у житті виявляється по-різному, він буває дієвим і пасивним, жвавим і апатичним, витривалим і примхливим, покірним і бунтівливим, творчим і епігонським, блискучим і ретельним, конкретним і абстрактним, реальним і літературним, тобто здатним глибше уявляти, фантазувати. Пам'ять як один із засобів розвитку розуму, може бути чудовою і поганою, тобто слабкою. Одна людина може швидко використовувати інформацію, інша – сумлінно вагається. Для когось є притаманним природжений деспотизм, для когось – розважливість, критичність. Розвиток буває передчасним і запізнлим. Інтереси можуть бути однобічними та різнобічними. Саме така розгорнута картина допомагає дійти висновку, що замість запитання «Чи розумною є наша дитина?» краще шукати відповідь на запитання: «У який спосіб є розумною наша дитина». Саме такі спостереження допоможуть батькам у родині створити для дитини найвідповідніші умови, вчасно їх коригувати, збагачувати, шукати відповідні засоби, дбати про потрібну допомогу дитині. Забезпечення відповідної турботи про розвиток дитини в родині, увага батьків до того, як ведеться дитині в дитячому садку, у школі зменшить напругу самої дитини та її батьків перед потребою діагностики, якій час від часу надається то більшого, то меншого значення. Щоправда, в реальному житті школи майже кожна дитина, кожен учень поступово усвідомлює своє місце серед ровесників як за показниками загальної успішності чи успішності з певних предметів, так і за поведінкою, рівнем відповідальності, соціальної привабливості, культури. Та не кожна дитина без належної підтримки батьків може визначеною для себе «особистою цінністю» адекватно розпорядитись...

Януш Корчак – лікар і педагог часів передвоєнної Польщі, коли життя більшості родин, в тому числі й єврейських родин, було далеким від матеріального добробуту, хоч не так розгорнуто і аргументовано, як інші, та все ж привертав ува-

гу батьків до необхідності задумуватись над тим, що дала дитині родина, який збрала для неї спадок, чи все необхідне є у їхньої дитини. Надзвичайно важливе і болюче питання, особливо для радянських і пострадянських збіднілих за майже сторіччя, зубожілих родин, де поняття матеріального спадку просто зникло.

Історикам відома Велика Хартія вольності (Magna Charta Libertatum), що є одним з найголовніших англійських статутів, виданих ще 1215 року, і який слугував підставою при опрацюванні громадянських свобод у Великій Британії. Працю Я. Корчака «Право дитини на повагу» (1929 р.) фахівці вважають відповідною Дитячою Хартією. В ній і в книзі «Як любити дитину» (першу її частину Корчак написав під час Першої світової війни, в якій брав участь як військовий лікар; впродовж 1914–1917 рр. він був молодшим ординатором дивізійного лазарету) він закликав до виконання Великої Хартії і дотримання прав дитини, зазначивши, що, можливо їх існує більше, проте йому вдалося знайти три, на його думку, вони є найголовнішими: право дитини на смерть; право дитини на сьогоднішній день; право дитини бути такою, як вона є.

Педагог особливо наголошував на відповідальності при здійсненні цих прав, на тому, що ці права слід розуміти (розрядка моя – О. П.), щоб припуститися якомога меншої кількості помилок. «Помилки неодмінно будуть. – Зазначав Я. Корчак. – Не будемо їх боятися: дитина сама буде їх виправляти з неабиякою проникливістю, тільки б ми не послабили цінної здатності, потужної захисної сили дитини».

Від себе зазначу, що під час однієї з публічних бесід відомого німецького професора, присвячених життю та діяльності Януша Корчака (професор обрав важливою метою дослідження і ознайомлення широких кіл громадськості з долею цієї видатної людини), таки виникло серед слухачів запитання про те, чому Корчак визначив одним з основних прав дитини її право на смерть. Професор відповів, що це Педагог писав в умовах концентраційного табору, цілком усвідомлюючи, яка доля чекає на його дітей. Питання, таким чином, було зняте. В дійсності, хоча сьогодні це важко збагнути, це відбулось набагато раніше. Історично це питання висвітлював Януш Корчак задовго до трагічної ситуації, в часи, коли її навіть передбачити було неможливо. Звідси випливає потреба в нашій особливій відповідальності щодо тлумачення прав дитини за нинішніх умов. Адже перше правило з Великої хартії вольності, передане у праці Януша Корчака, викликає сумніви, різні роздуми і навіть протест у читача – у матері, батька, вчителя, вихователя, у бабусі, дідуся, загалом, у громадянина.

В цьому сенсі виникає принципово важли-

ва потреба порівняти умови та наслідки виховання дитини, розвитку її як особистості, становлення громадянської зрілості, вивчити детально ті переваги, здобутки і ті втрати, яких зазнає маленька дитина – дівчинка чи хлопчик, підліток, юнак, коли зростає і виховується вдома, в умовах інтернату чи в умовах тривалого бродячого проживання на вулиці. На ці питання могли б відповісти психологи, соціологи, медики, юристи. Скажімо, коли йдеться про ставлення до смерті. Воно певним чином особливо складається в умовах родини, коли дитина постійно спостерігає взаємозв'язок поколінь, турботу про здоров'я, про допомогу хворому, сум за померлим, прощання з ним. Це все глибокі, тривалі душевні переживання. Такого досвіду важливих почуттів, притаманних саме людині, діти в умовах інтернатних закладів не набувають, з такими явищами вони, буває, навіть не стикаються. Отже, ставлення до болю, пов'язане із здатністю співчувати чи жорстокістю, чи байдужістю, а також ставлення до смерті, чужої чи власної, вміння цінувати життя, радіти йому в них складається, певно, якось інакше, аніж у родині.

Зрозуміло, що родини бувають різними, як, до речі, і інтернати.

Надзвичайно важливе значення мають думки Я. Корчака щодо впливу, з одного боку, атмосфери заборон, і, з другого – атмосфери вседозволеності у вихованні дитини. Шкодить розвиткові особистості надмірність як однієї, так і іншої атмосфери. Надмірність заборон, навіть коли вони немовби пов'язані з турботою про здоров'я дитини (не бігай – потрапиш під авто, впадеш, покалічиш коліна, розіб'єш голову, пошкодиш одяг, спітнієш, захворієш або ж – не можна, бо це гріх, бо шкодить здоров'ю, бо непристойно, бо не можна – і все, тощо) батьки часто пов'язують з домашньою педагогічною формулою, яка мала б давати дітям приємні очікування на майбутнє, надію: «ще встигнеш, почекай, підростеш». Саме такі обставини показують, що заради завтрашнього дня батьки не помічають того, що тішить, засмучує, цікавить чи сердить їхню дитину сьогодні. Це, зрозуміло, збіднює її життя, руйнує її волю, гасить енергію. Дитина не розуміє, не уявляє, що означає – чекати чи скільки потрібно ще чекати. Вона починає думати, приміром, так: «Я – ніщо. Чимось бувають тільки дорослі. Я вже трошки старше за ніщо. Скільки років ще чекати? Ну, нічого, ось я виросту»...

Чи таке дитинство можна вважати прекрасним? Ні, просто нудним. Коли ж у ньому і бувають прекрасні миттєвості, то вони, як правило, є відвойованими, а частіше – вкраденими.

Якщо постійні заборони приводять до виховання рабської покорі, руйнують волю та ініціативність дитини, то атмосфера вседозволенос-

ті призводить до свавілля, до виховання тирана, до нездатності узгоджувати свої бажання, свою поведінку з іншими, рахуватися, дотримуватися правил тощо.

Інших творів Я. Корчака я лише торкнуся. А на творі «Як любити дитину», не дивлячись на те, що він, напевне, широковідомий, частіше за інші видається і перевидається у перекладах на різні мови, мені важливо було більш розгорнуто зупинитись, особливо на його першій частині. Мені важливо було зосередитись на тому, що попри місце своєї тривалої, можна сказати – основної роботи у дитячих сиротинцях, Януш Корчак все ж основним осередком, де може щасливо зростати дитина як особистість, розглядав родину, а основними охоронцями дитини, вихователями, вчителями, педагогами – матір, батька, членів роду різних поколінь.

Януш Корчак, як мислитель, що спрямовував свої філософські пошуки на пізнання і розкриття глибинних таємниць людського буття, особливо в тому його найскладнішому сенсі, що стосується буття нечисленної, сталої людської спільноти – родини навколо дитини, творчо віднаходив саме такі жанри, такі форми для викладу віднайдених і виплечаних у власному досвіді знахідок, відкриттів, втрат, страждань і любові, які забезпечували його творам довіру читачів – батьківської громади та педагогів – його сучасників, зберегли цю ширину довіру через майже століття до наших часів і, без сумніву, зберігатимуть її й надалі.

Відомо, що Януш Корчак задумав цикл «Діти Біблії», з якого написав лише єдиний твір – «Мойсей». Оригінал твору не зберігся. Зберігся переклад на іврит, з якого і було зроблено переклад на польську мову (його виконала Єва Свідерська), а вже з польської на українську переклав видатний дослідник і письменник, перекладач Біблії Іван Огієнко.

Торкнемося лише кількох фрагментів цього твору, що допоможуть читачеві збагнути головну мету автора. Януш Корчак ставив собі за мету переконливо показати, що родинні зв'язки, зв'язки батьків і дітей, зв'язки родинних поколінь мають особливу цінність, дуже важливе значення у історичному розвитку людства в царині культури, традицій, моралі, духовності. Сюжет твору побудований на звертаннях дитини до батьків, яким вона ставить найважливіші, найскороенніші для неї запитання і сподівається на щирі відповіді. Іноді на свої запитання дитина шукає відповіді самотужки. Зміст твору розкривається у надзвичайно зворушливих бесідах, що відбуваються у родині. (Твір складається з тридцяти бесід, у кожній розглядається по десять ситуацій-запитань). Ось кілька фрагментів:

I.3 (перша бесіда – третє запитання – О. П.).

Розкажи-но, матусю, як воно було, коли був я малим? Розкажи, що було перед тим, як прийшов я на світ. Розповідай-но все, що знаєш. І що тато знає, і інші родичі.

1. *Хочу я знати, щоб переповісти потім синові, доньці, онукові, коли будуть вони, хоча зараз їх іще немає. Колись вони будуть такі, як я зараз, я ж буду великим, як тато.*

9. *Дивлюсь на мале дитя. Яке ж воно крихітне. Ще й ходити не вміє. Подивлюся, побачу і знатиму. Бо я також був таким. І мама такою була. І тато. Такими будуть мій син, і моя донька, і її син. А всі шукаємо правди.*

II.6. *Шкода, що Біблія мало розповідає про дитинство Мойсеєве. Тільки й того, що плакав, коли донька фараонова відкрила кошика, знайденого в очереті. І ще про те, що коли він підріс, мати відвела хлопчика до королівни. Ото тільки й згадується в Біблії – що він плакав і що підростав.*

7. *...Того, як Мойсей підростав, що думав, казав, що робив, у собі самому шукаю й оповідаю, та не маю єдиної відповіді, бо є їх багато.*

V.5. *Ти кажеш: бачу, він каже: не бачу. Ти кажеш: чую, а він: не чую... Ти кажеш: цікаве, він каже: нудне... Твоя правда є інакшою, бо й сам ти інакшим є.*

V.9. *Бо різними є правди: твоя, моя, його. Різними були наші правди вчора, різні вони і сьогодні. А завтра ще інакшою буде правда твоя і моя.*

V.10. *Що знаєш ти про Мойсея-дитину, про Мойсея поводиря, пророка і законотворця? І сам ти, коли виростеш, ким будеш?*

VII. 1. *Читаю: «І наказав фараон усьому народові своєму, говорячи: “Кожного народженого єврейського сина – кидайте його до Нілу, а кожну дочку – залишайте при житті!»*

VII. 7. *А це, може, так відповів Амрам своїй жоні: – Фараон віддав цей наказ, його сила велика є, має він сильних воєначальників і ревних урядовців, і військо його незліченне. Як можемо ми опиратись його волі? Ми тільки прихидці в цій землі і неволі, то як можемо повстати супроти нього?*

VII. 8. *А Кегат, батько Авраїмів, сказав: – Аби ж то Господь поклався, та й вивів нас з цього краю, і дав нам землю, яку обіцяв Авраамові, Ісаакові і Якову.*

VIII.6. *Мовила Йохевед до Авраама: – ... може мати нерідна виховає мого сина.*

VIII.7. *А може таке: – Вже краще мені власними руками сина свого умертвити, тоді принаймні знатиму, де його могила. Бо якщо Ніл його поглине, то я навіть цього не відатиму.*

VIII. 8. *Або таке: – Кину я сина свого у ріку, і сама услід за ним кинуся.*

XIII.1. *Спи, дитинко, спи, маленький, дихай глибоко, рости, будь міцним і сильним.*

XIII. 2. *Не треба плакати, не треба, твоя мама поруч, у хатинці, а фараон далеко...*

XIII.8. *Нехай безхмарним буде сон твій, а я вже подбаю про те, щоб сльоза моя не впала на личко твоє.*

XVIII.10. *Не знаю я повної правди про все це,*

але шукатиму її. Бо коли шукаєш загубленої правди, знаходиш іншу, ту, якої не шукав, але вона виявляється дуже потрібною тобі, аби ти міг жити далі, як людина, котра знає і розуміє часи та діяння прадавні.

Ось так розмірковує дитина про життя, про мученицьку долю матері, яка носить під серцем дитину, але ще не відає, чи вродиться дівчинка..., а якщо хлопчик?... Про те, як заспокоює її батько. Та Біблія розповіла малому шукачеві правди, що з хлоп'ям все було гаразд. Хлопчик виріс. Знайшов свою долю, свій обов'язок... Виконав його... І тут же про роль матері, про основне її призначення – берегти своє дитя за всяких умов, забезпечувати дитині захист, бути Покровою...

Я також читала Біблію. Правда, коли вже була далеко від свого дитинства. Навіть коли навчалась в аспірантурі, то у домашніх бібліотеках наших знайомих я Біблії не зустрічала і про Біблію розмов не велось. Якось приятелька Олександрової мами – Євлампія Микитівна розповіла, що її добрий знайомий, ще старший за неї чоловік, бідує і хотів би продати Біблію добрим людям. Просить за неї 300 крб. У нас таких грошей не було...

Розумію, що про Біблію не кажуть – читала, вірніше годиться говорити – читаю, тобто постійно, як це в останні роки робив Олександр. Біблія постійно була на столику біля його ліжка, і лампа світилась у нього іноді до ранку.

Багато разів зверталась до Біблії і я. Та от тільки після того, як наш добрий приятель Михайло Пономаренко приніс мені, вже літній людині, книжку Януша Корчака (правда, тоді ще я не була бабусею, а тільки матір'ю) і я сторінку за сторінкою читаючи, дійшла до 272-ої, де саме йшлося про цей наказ фараона, в серце мені наче вколало блискавкою! Відкрилося!... Так ось чому я живу. Я. А братика мого нема...

Коли читаєш праці Януша Корчака, що стосуються педагогічних, соціологічних, психологічних, медичних питань зростання і розвитку дитини як особистості, то тебе постійно супроводжує думка, що вони абсолютно суголосні з працями провідних дослідників кінця ХХ ст. і вже нового – початку ХХІ ст., в яких аналізуються і певні вікові нормативи розвитку дитини, і умови, що найкраще сприяють цьому розвитку, збагачують його, або ж навпаки – затримують і можуть спричинити виникнення такого болісного явища, як мобінг. Це явище вперше описали сучасні англійські психологи, проте, як виявилось, воно є досить поширеним у різних країнах, виникає спонтанно як в дошкільних закладах, так і в різних типах шкіл (початкових, загальних, гімназіях). Сутність мобінгу полягає у приниженні гідності, що відбувається в умовах особливої взаємодії. Звідси, на мій погляд, коли виникає потреба і бажання розібратися в ситуації мобінгу,

варто передусім визначити, хто в даному класі готовий принижувати. Це може бути навіть хтось один, який має вплив ще на когось або й на певну групу учнів. Якщо в класі є такий учень або кілька дружніх між собою учнів, то знайти відповідний об'єкт для того, щоб прикласти саме до нього певний масив принижуючих його гідність дій – справа зовсім проста. Об'єкт для приниження може виділятися цілою низкою ознак. Як правило, вони абсолютно різні і найчастіше від дитини, що стає об'єктом мобінгу, не залежать. Це можуть бути вади зору, а отже – окуляри, щось негарне в обличчі, якась фізична вада, це може бути надлишкова вага, це може бути неохайність, що виявляється в різних проявах, це може бути і відставання в навчанні. Мені неодноразово доводилося бути свідком ситуації, що найчастіше трапляється у перших – других класах: у класі присутній гість, він підходить до парт, щоб поглянути на зошити учнів, кожен гордо показує свій і очікує на приємний відгук. Та, коли гість підходить до певної парти, з різних сторін лунають вигуки: «Ви до нього не підходите, це наш найгірший учень, він тягне наш клас назад!» І така реакція супроводжує цього учня постійно. Спробуйте уявити себе на його місці. Захистити чи виправдати себе він ніяк не може. То якою буде його самооцінка, його ставлення до себе, його самоповага? І яким чином це відіб'ється у перспективі на становленні його як особистості? Ким він стане? Яким він стане? В чому його провина? З чієї вини в нього так вийшло? Яким досвідом він зможе скористатись в майбутньому у власній родині, у ставленні до власних дітей?

Саме в працях Януша Корчака, в його зворушливому, лагідному аналізі взаємин з дітьми в родині, в тих правилах і правах підростаючої особистості, які Педагог, що в одній особі поєднував любов і відповідальність матері і батька за долю дітей, можна знайти і щирий погляд на причини різних сумних явищ, і найвідповідніші ключики до розв'язання тої чи тої ситуації. І все це, благородно продумане, буде скерованим на користь дітей, на профілактичне попередження у вихованні тих, що можуть коїти мобінг і тих, що стають його жертвами.

Однією з особливих форм спілкування зі своїми читачами, з батьками, вихователями, дітьми Я. Корчак обрав молитву, спрямування, сенс і зміст якої творив він сам. Ці невеликі форми концентрованої морально-етичної бесіди здатні одразу ж викликати довіру читача, залучити його до співдумання, до творення власних духовних життєвих імперативів у сенсі каяття, знаходження нових орієнтирів, життєвих завдань, тобто до творення власної педагогічної думки чи то в родині, чи в особистому житті, але суголосної

певним духовним нормам, заповітам. Читаючи ці молитви, доросла людина чи дитина не обмежується текстами Корчака, вона починає активно аналізувати свою життєву ситуацію, шукати причини поразок, своєї провини, ставити собі нові відповідні завдання, брати на себе відповідальність, нові обов'язки, просячи підтримки у Бога. Ось лише деякі назви молитов: Молитви матері, Молитва хлопчика, Молитва маленької дитини, Молитва дівчинки, Молитва радості, Молитва вченого, Молитва митця, Молитва вихователя, Молитва старого, Навіщо молитися.

В українській педагогіці ідеї про вирішальну роль родини у вихованні, про значення духовності, доброти, краси упродовж тривалого часу зростання дитини, підлітка, юнака, формування хлопчика чи дівчинки як особистості, неповторної індивідуальності в усіх своїх працях розвивала Софія Русова, яка переконливо доводила, що тільки добро здатне викликати у відповідь добро у поведінці дитини, натомість зло завжди породжує у відповідь зло.

Вже ближче до нашого часу ідеї гуманістичного спрямування у вихованні та навчанні дітей розвивав у своїх теоретичних працях, у багаторічному досвіді Павлівської школи, у цілій системі практичних порадишників для вчителів, керівників школи і освіти, для батьків полум'яний захисник педагогіки доброти Василь Олександрович Сухомлинський.

Зробила я для себе дуже запізніле відкриття про те, що Януш Корчак був і талановитим драматургом. З великою несподіваною радістю читала я «Сенат шаленців». Постійно жила в мені думка про те, що от якби цю п'єсу хтось показав Лесеві Танюку... Це могла б бути яскрава подія в театральному житті. Така випробувана в історії літератури форма, коли життєві колізії з розвитком і розв'язком сюжетів і проблем відбуваються в умовах божевільні – твори Миколи Васильовича Гоголя, Антона Павловича Чехова, в наші часи – «Раковий корпус» Олександра Ісає-

вича Солженіцина, і от новітній роман – «Записки українського самощедшого» видатного поета і мислителя Ліни Василівни Костенко.

Задум цього драматургічного твору виник у Януша Корчака ще під час Першої світової війни під впливом «Небожественної комедії» Сигізмунта Красинського. Написана п'єса в 1931 році, того ж таки року 1 жовтня у варшавському театрі «Атенеум» відбулася її прем'єра.

Якби ж я раніше прочитала цю драму, то могла б звернутись до Романа Корогодського з проханням, щоб він познайомив з нею Леся Танюка. Та й пізніше можна було про це поговорити з Михайлиною Коцюбинською. Михайлина прихильно оцінювала видання творів Я. Корчака у видавництві «Дух і літера», надіслала мені рецензію на це видання своєї доброї приятельки Наталії Ксьондзик. Рецензія надрукована в журналі «Кур'єр Кривбасу». Не виникло в мене цієї думки. Не наважилась. Запізно.

Своїм життям Януш Корчак вірно, віддано, талановито служив дітям, захищав дитинство як найважливішу цінність людської цивілізації. Цінність, яка є непроминальною, вічною. Для усіх дітей. На усі часи.

Та у мільйонів дітей Голокост життя відібрав. Без їхньої згоди. Без їхнього вибору. Ганебною силою і жорстокістю. Силоміць. Серед цих мільйонів дівчаток і хлоп'ят було і двісті вихованців Януша Корчака, його донечок і синоків. Вони своїм правом на смерть скористались не хотіли...

Їхній Лікар, Вчитель, їхній Батько своїм правом на смерть скористався. Іншого вибору для нього не існувало. Він був зі своїми дітьми. До кінця. Батько. Святий.

Мільйони дітей були позбавлені права вимовляти найдорожчі, найрідніші слова: «Мамо!», «Тату!» Їх нікому було називати синокком чи донечкою. Серед цих дітей судилося бути і мені.